

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

KONSERVASYON UYGULAMALARI

Kitap Şifhanesi ve Arşiv Dairesi Başkanlığı

Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi

Hacı Selim Ağa Koleksiyonu - 1035

el-Misbâh fi Şerhi'l-Miftâh

Seyyid Şerîf Cürçânî

Handan YILDIRIM
2018

ESER VE MÜELLİFİ HAKKINDA

Çeşitli kütüphanelerde birçok nüshası bulunan *el-Misbâh fî Şerhi'l-Miftâh* isimli eser, es-Sekkâki'nin *Miftâhu'l-Ulûm* eserinin üçüncü yani belâgat kısmının şerhidir. *Miftâhu'l-Ulûm*'un en güzel üç şerhinden biri olarak kabul edilir. Cürcânî'nin bu eseri uzun süre Osmanlı medreselerinde belâgat ders kitabı olarak okutulmuş; üzerine birçok hâşiye yazılmıştır¹. Eserin telif tarihi H.803 (M.1400) olup; konusu Arap edebiyatıdır. Konservasyona alınan nüshasının istinsah tarihi ise bilinmemektedir.

Eserin müellifi, Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimlerinden Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî'dir. H.740/ M.1340 senesinde Cürcân yakınlarındaki Takü' de doğmuştur. Tahsilini Mısır' da tamamladıktan sonra Semerkant' ta 18 yıl baş müderrislik yapmıştır. Deylem'deki Zeydî imamlarından olup Hz. Peygamber'in soyundan gelen dâî Muhammed b. Zeyd'in on üçüncü göbekten torunu olduğu için Seyyid Şerîf unvanıyla tanınır. H.816/M.1413 tarihinde Şiraz'da vefat etmiştir. Dinî ve aklî ilimlerin hemen hepsine dair telif, şerh ve hâşiye türünde pek çok eseri vardır. Eserlerinden bazıları *Şerhu'l-Mevâkıf*, *et-Ta'rifât*, *Şerhu'l-İzzî*, *Şerhu'l-Akâ'idil-'Adudiyye*, *Hâşiye 'alâ Şerhi Hikmeti'l-'ayn'dır*².

¹Çelik, Y., "Seyyid Şerif Cürcânî'nin Dilciliği ve Dilciliğine Yöneltilen Tenkitler ve Tahlili", Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017, 10, s. 147

²Gümüş, S., "CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerif", DİA VIII, İstanbul, 1993, s. 134-136

MÜHÜR VE DİĞER KAYITLAR

1, 38, 70, 105, 144, 190, 235. varakların a yüzünde ve 300. varanın (son varak) b yüzünde aynı mühür bulunmaktadır. Mühürde, «Kad vakafe hâze'l-kitâbe'l-müstetâb li-vechî'llahî'l-Meliki'l-Vehhâb, el-Hâcî Selîm Ağa. Ve şarate bi-en-lâ yuhrace ve-lâ yurhane "ve men beddelehu ba'de mâ semî'ahu fe-innemâ ismuhu ale'llezine yubeddilûnehu"» yazmaktadır.

CİLT

Eserin 26,4x16,9x0,02 cm (ön kapak) / 26,6x16,9x 0,02 cm (arka kapak) ölçülerindeki cildinin dış kısmında bulunan deri Memlûklü döneme aittir. Derinin altında ise eser için hazırlanmış olan çehargûşe kapaklar yer almaktadır. Memlûklü döneme ait olan cilt derisinin kenarlarının kesilmiş olduğu ve altında murakka bulunmadığı; çehargûşe cildin ise dört kenarının deri, ortasının renkli kâğıt olduğu tespit edilmiştir. Sırt ve sertap derileri aynı renk ve aynı cins olup, bu derilerin önceki onarımda yapıştırıldığı düşünülmektedir. Mıklepte dört farklı onarım katı bulunmakta ve en üstteki pembe renkli kâğıt ile çehargûşe cildin kapaklarının aynı kâğıttan yapılmış olduğu düşünülmektedir. Mıklebin açılı kenarlarında deri şerit yoktur, kâğıt dıştan içe doğru kıvrılarak yapıştırılmıştır.

CİLT - MEMLÜKLÜ DÖNEMİ DIŞ DERİ

Eserin cildi üzerinde yapılan mikroskobik incelemede, şemsenin etrafının zencerek ve cetvelle çevrelenmiş olduğu, şemsenin ise en az dört farklı kör aletle, soğuk baskı tekniğinde yapıldığı görülmüştür.

CİLT - ÇEHARGÛŞE CİLT (İÇ YÜZEY)

Kapakların dört kenarı yaklaşık 0,7 - 0,8 cm eninde, koyu kahverengi deri şeritle çevrilmiş, şeritler kıvrılarak iç yüzeye yapıştırılmıştır. Bu şeritlerin üzerine de renkli, el yapımı Avrupa kâğıdı yapıştırılmıştır.

CİLT - İÇ KISIM

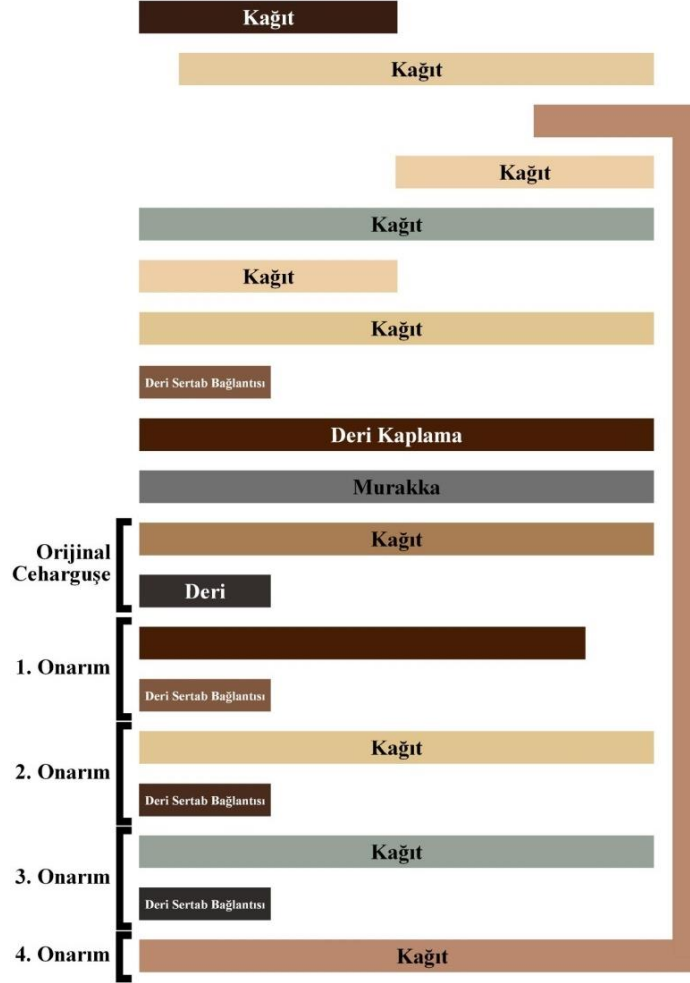

Kapak içi ve mıklep içinde el yapımı Avrupa kâğıdı görülmektedir. Sırt tekstili mevcut olup, sertap içinde de iki parça halinde yeşil tekstil bulunmaktadır.

CİLT - MIKLEP

MIKLEP İÇİ

MIKLEP DIŞI

METİN

Metin kısmının ebatları 27x16,9 cm'dir. 38 düzenli formadan oluşan ve 300 varak olan metin kısmının ilk varaklarının eksik olduğu tespit edilmiştir. Yapılan incelemelerde iki ayrı el yapımı Avrupa kâğıdı kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bunlardan biri daha açık renk, filigranlı ve homojen lif yapısına sahip olup; kalınlığı 0,11- 0,13 mm aralığındadır. Diğeri daha koyu renk ve heterojen lif yapısına sahip olup; kalınlığı 0,08 - 0,09 mm'dir. Her iki kâğıdın da lif yönleri sırta paraleldir.

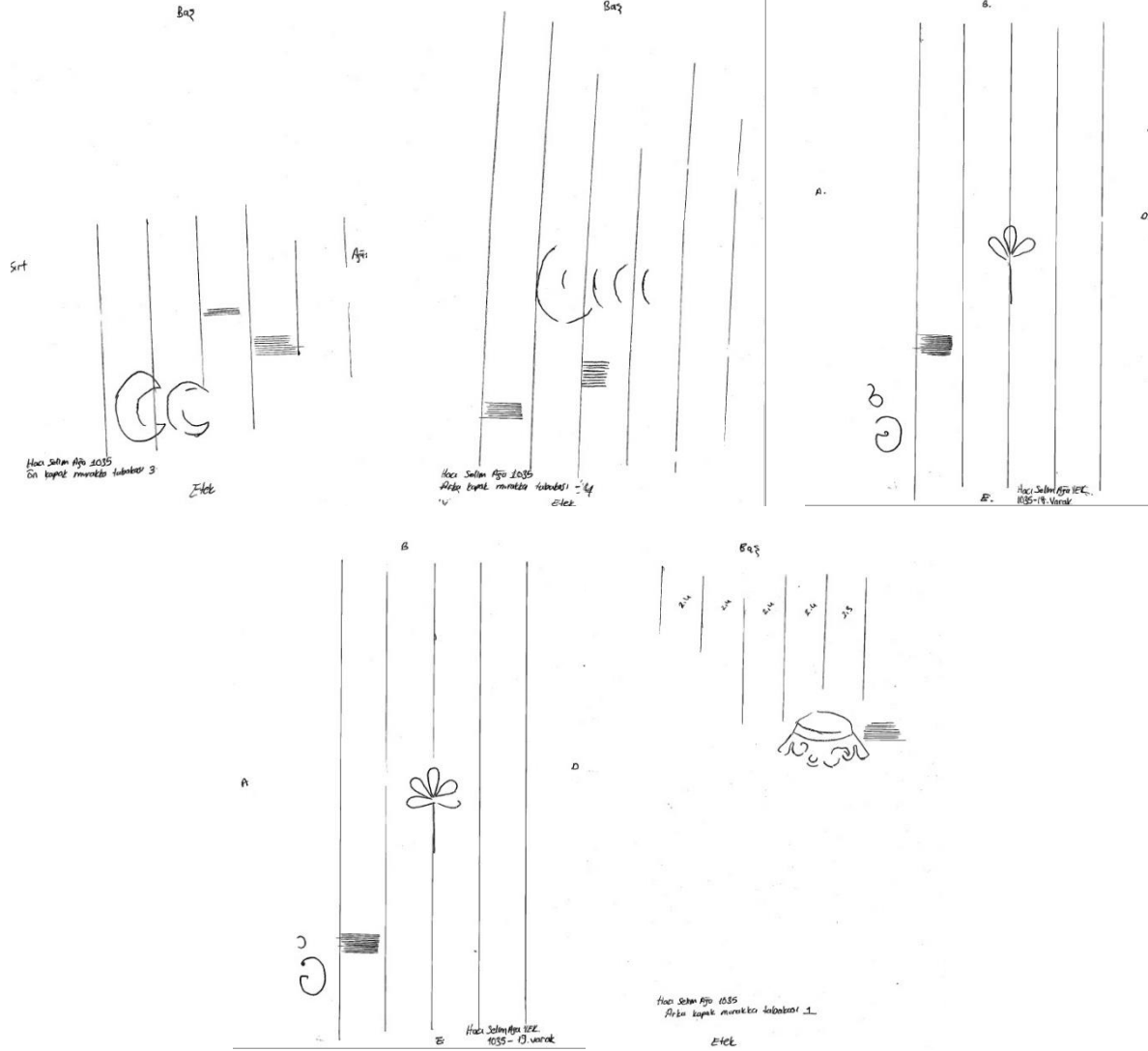
METİN

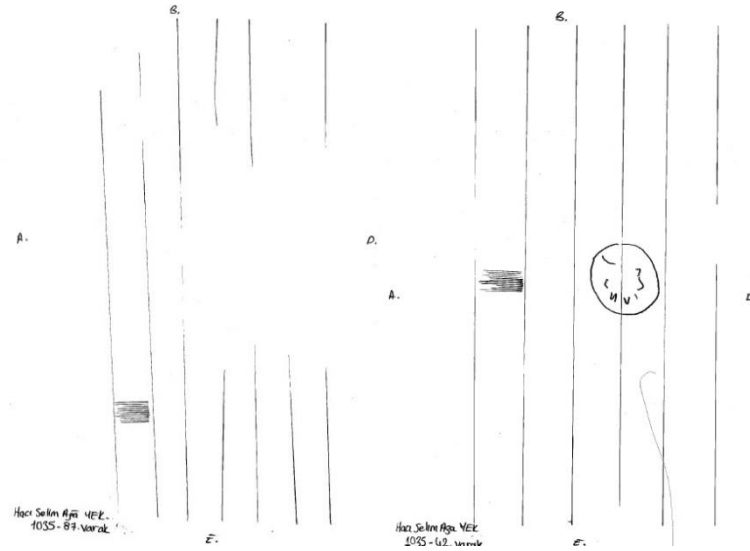
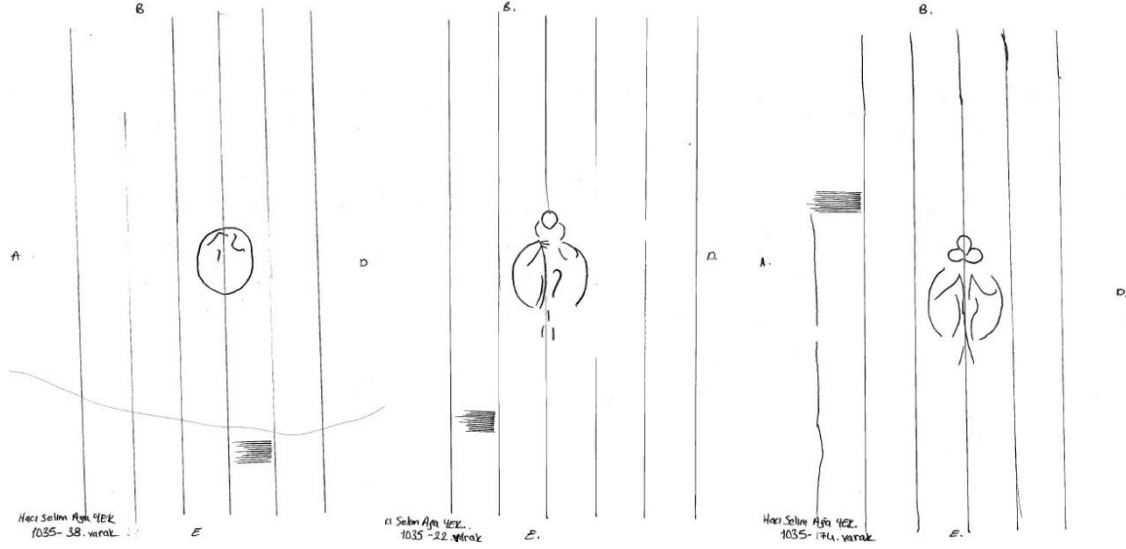
<u>Kâğıt türü /</u>	<u>Hat türü /</u>	<u>Varak no.</u>
Kalın	Sülüs hattı	1- 15,
İnce	Sülüs hattı	16- 25,
İnce	Ta'lik hattı	26- 29,
Kalın	Sülüs hattı	30- 37,
İnce	Ta'lik hattı	38- 45,
Kalın	Sülüs hattı	46- 61,
İnce	Ta'lik hattı	62- 69,
Kalın	Sülüs hattı	70-173,
İnce	Ta'lik hattı	174- 181,
Kalın	Sülüs hattı	182- 296,
İnce	Ta'lik hattı	197- 300.

Sayfalar genel olarak 23-25 satır düzenindedir. Karbon (is) mürekkebi ve yer yer kırmızı mürekkep kullanılarak, ta'lik ve sülüs olmak üzere iki ayrı hat ile yazıldığı görülmüştür. Genelde; kalın (açık renk homojen ve filigranlı) kâğıda ta'lik hattı, ince (koyu renk heterojen) kâğıda ise sülüs hattı ile yazılmıştır. Sayfa kenarlarındaki derkenarlar ise ta'lik hattı ile yazılmıştır. Metin reddâdeleri ile uyumludur. Bu da bize eseri iki farklı hattatın yazdığını ya da bir hattatın iki farklı hat türünde yazmış olabileceğini göstermektedir.

KÂĞIT ÖZELLİKLERİ

KÂĞIT ÖZELLİKLERİ

DİKİŞ-ŞİRAZE

Eserin sırt dikiş i iki duraklı zincir dikiş i tekniğ inde yapılmış olup; kolon ve ş iraze (ip, yastık) kalıntılarına rastlanmamıştır.

ESKİ ONARIMLAR - CİLT

Ön kapak

Dış yüzey : Eserin kendisine ait olup sonradan kenarlarından kesilerek tekrar monte edilmiş olabileceği gibi, Memlûklü dönemine ait bir ciltten kesilerek, çehargûşe cildin üzerine monte edilmiş olabileceği de düşünülmektedir. Erken bir döneme ait olduğundan ve kitabın kendi cildi olma ihtimali göz önünde bulundurularak kitapla birlikte korunmasına karar verilmiştir.

Dış yüzey (Memlûklü)

İç yüzey : Varakların boyuna uygun olarak hazırlanan çehargûşe cilt, günümüze yakın bir dönemde hazırlanmış ve esere monte edilmiştir. Kitap için hazırlandığından korunmasına karar verilmiştir.

İç yüzey (Çehargûşe cilt)

ESKİ ONARIMLAR - CİLT

Cilt kapaklarındaki onarım katlarından daha fazlasını mıklette görmek mümkündür. Detaylı incelemede mıkletin de dört kez onarım geçirdiği anlaşılmıştır.

ESKİ ONARIMLAR - METİN

Sayfa kenarlarında ve dip kısımlarda onarım için el yapımı Avrupa kâğıdı kullanılmıştır.

BOZULMALAR - CİLT

Eserde nemden kaynaklanan mikroorganizma tahribatı nedeniyle bozulmalar görülmektedir. Murakka katmanları birbirinden ayrılmış durumdadır. Sırt kısmında, sertap ve kahverengi dış deride eksik kısımlar, çizikler ve soyulmalar mevcuttur. Kahverengi dış deri zamanla çeharguşe cilt yüzeyinden ayrılarak soyulmalara ve parça kayıplarına maruz kalmıştır. Çeharguşe cildin şerit derilerinde parça kayıpları görülmektedir. Muhat ve dudak payı bulunmayan cilt, kullanımdan kaynaklı deformasyona uğramıştır. Metin ve cilt bağlantılarını sağlayan onarım köstekleri ve sertap içindeki tekstil işlevini yitirmiş durumdadır.

BOZULMALAR - METİN

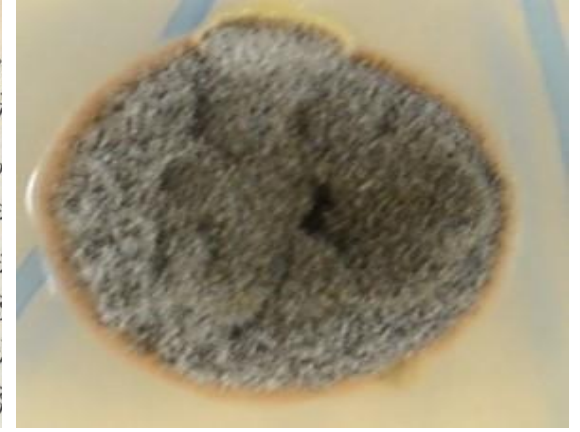

Kolon dikişleri mevcut olmayan eserin, sırt dikişlerinde de yer yer kopmalar olduğundan formlar kısmen dağınık haldedir. Mikroorganizmadan kaynaklanan bozulmalar nedeni ile kâğıdın mukavemeti düşük durumdadır. Pamuklaşma, lekeler, böcek galerileri ve eksik kısımlar görülmektedir. Sayfaların eksik kısımlarında geniş alana uygulanmış el yapımı Avrupa onarım kâğıtları mevcut olup, bunlardan bazıları işlevini kaybetmiş, bazıları işlevini sürdürmektedir.

ANALİZLER - BİYOLOJİ

Resim-1

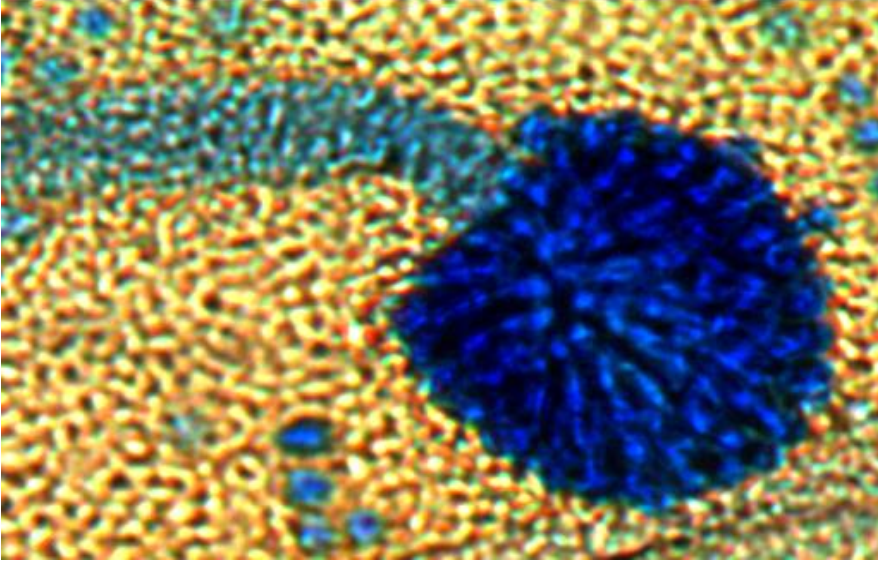

Resim-2

Eserde mikrofungus üremesi olan ya da olduğu şüphelenilen bölgelerden steril eküvyon çubuklarla örnekler alınıp yine steril şartlara uygun olacak şekilde içlerinde SDA bulunan besiyerlerinin bulunduğu petri plaklarına ekim yapılmıştır. Petri plaklarına alınan bu örnekler laboratuvarında, 25 °C' de 7–10 gün inkübasyona bırakılmıştır.

295a'daki kırmızı renkli kısımlardan alınan örneklerin mikroskopik incelemelerdeki görüntüsü *Curvularia* 'nın genel morfolojik görüntüsüyle örtüşmüştür. Resim-1'de *Curvularia* 'nın ışık mikrosbu görüntüleri (x100) (Boya: Laktofenol Pamuk Mavisii), Resim-2'de ise SDA besiyerinde oluşan koloni morfolojisi görülmektedir.

ANALİZLER - BİYOLOJİ

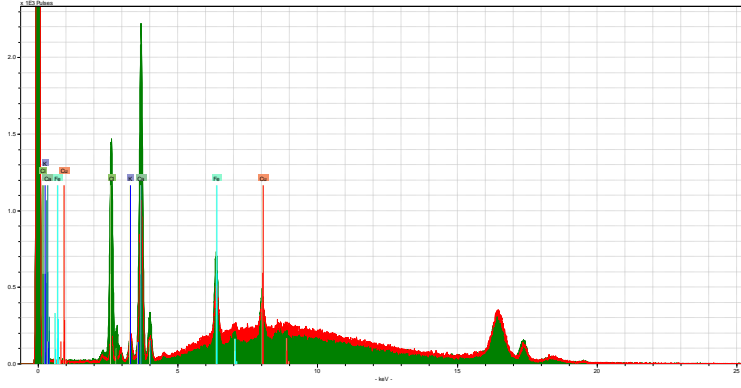
(Resim-3)

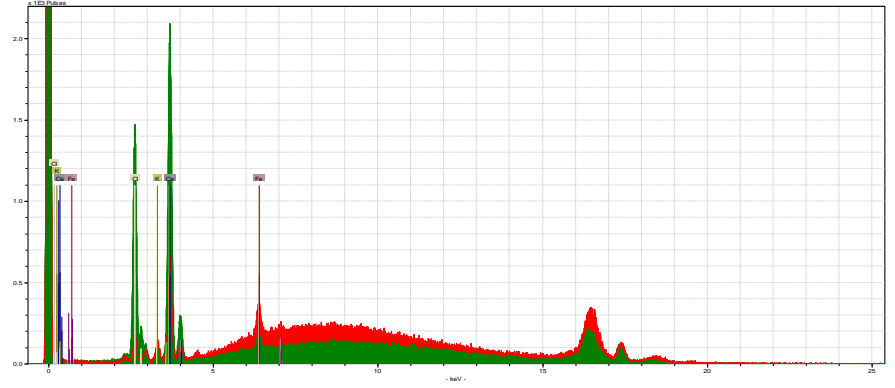
(Resim-4)

83a'daki siyah renkli kısımlardan alınan örneklerin mikroskobik incelemelerdeki görüntüsü *Aspergillus*'un genel morfolojik görüntüsüyle örtüşmüştür. Resim 3'te *Aspergillus*'un ışık mikroskobu görüntüsü görülmektedir.

ANALİZLER - XRF

Şekil 1- kırmızı spektrum: 166a sayfası, yeşil spektrum: 174a sayfası siyah mürekkep XRF spektrumu

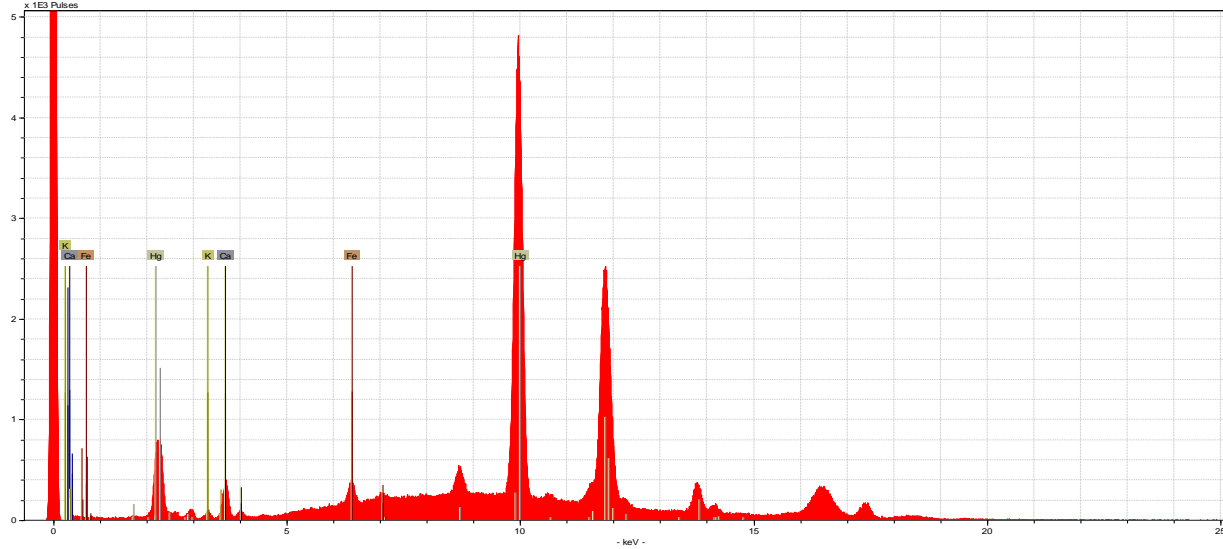

Şekil 2- kırmızı spektrum: 166a sayfası, yeşil spektrum: 174a sayfası kâğıt XRF spektrumu

Eserin 166a ve 174a sayfalarında kullanılan siyah mürekkepte majör element olarak Ca (kalsiyum), minör element olarak Fe (demir) ve Cu (bakır) ile düşük sinyalde S (kükürt) ve Cl (klor) tespit edilmiştir. Spektrumun sinyal şiddeti oldukça düşüktür. Elde edilen spektruma dayanarak siyah mürekkebin karbon (is) mürekkebi kullanılarak hazırlandığı düşünülmüştür.

Eserin 166a ve 174a sayfasının kâğıt kısmında yapılan XRF analizlerinde majör element olarak Ca (kalsiyum), minör element olarak Fe (demir) ile düşük sinyalde Cl (klor), K (potasyum) ve S (kükürt) tespit edilmiştir. Spektrumun sinyal şiddeti oldukça düşüktür.

ANALİZLER - XRF

Şekil 3- 166a sayfası kırmızı mürekkep XRF spektrumu

Eserin 166a ve 174a sayfalarında kullanılan kırmızı mürekkepte majör element olarak Hg (civa) ile düşük sinyalde K (potasyum), Ca (kalsiyum) ile Fe (demir) tespit edilmiştir. Kırmızı mürekkebin HgS kimyasal formülüne sahip vermilion (cinnabar) ile hazırlandığı düşünülmüştür.

Tablo 1

Sayfa No:	İncelenen kısım	Tespit edilen elementler (Yarı kantitatif)		
		<i>Majör elementler</i>	<i>Minör elementler</i>	<i>Düşük sinyalde</i>
166a	kâğıt	Ca	Fe	Ck, K, S
166a	Siyah mürekkep	Ca	Fe, Cu	S, Cl
166a	Kırmızı mürekkep	Hg		K, Ca, Fe

Tablo 2

Sayfa No:	İncelenen kısım	Tespit edilen elementler (Yarı kantitatif)		
		<i>Majör elementler</i>	<i>Minör elementler</i>	<i>Düşük sinyalde</i>
174a	kâğıt	Ca	Fe	Ck, K, S
174a	Siyah mürekkep	Ca	Fe, Cu	S, Cl
174a	Kırmızı mürekkep	Hg		K, Ca, Fe

KONSERVASYON KARARLARI

Yazılı ve görsel belgelemesi tamamlanan eserin detaylı olarak durum değerlendirmesi yapılmış, aşağıdaki konservasyon işlemlerine karar verilmiştir.

- Sayfalarda yer alan onarım kâğıtlarının olması gerekenden geniş alana uygulanmasına rağmen el yapımı kâğıtlar olması göz önünde bulundurularak, sadece işlevini kaybederek yüzeyden ayrılmış durumda olanların eserden uzaklaştırılması,
- Mikroorganizma tahribatı sebebiyle mukavemeti az olan bütün varakların a ve b yüzlerine, alkol ve metil selüloz karışımının püskürtme yöntemiyle uygulanması, işlemin yetersiz kaldığı sayfa kenarlarının ise tekrar metil selüloz uygulanarak sağlamlaştırılması,
- Eski onarım olan sertap derisinin kalın olması ve metin kısmına yük bindirmesi nedeniyle yeni sertap derisi yapılması,
- Yan kâğıdı bulunmayan metin kısmına koruyucu fabriano yan kâğıtlar eklenmesi,
- Orijinal sırt tekstilinin eksik kısımlarının yeni tekstil (mermerşahi) ile tamamlanarak sağlamlaştırılması,
- Ön ve arka murakkanın dış kısmında yer alan kahverengi deri kapağın altında yer alan çehargûşe cildin açığa çıkarılması için kahverengi dış deri kapağın mekanik olarak çıkarılması,
- Onarılan kahverengi deri dış kapağın çehargûşe cilt yüzeyine yapıştırılmadan, tasitsiz müze kartonu ile hazırlanan katlamalı kaba yerleştirilerek eser ile bir arada korunması

KONSERVASYON - METİN

Konservasyon işlemine, elek üstünden hepa filtrelı elektrık süpürgesi (konservak), yumuşak fırça ve silgi ile kuru temizlik yapılarak başlanmıştır. Daha sonra varaklar numaralandırılıp işlevini kaybetmiş sırt dikişi ipleri eserden uzaklaştırılarak formalar birbirinden ayrılmıştır. Formaların sırt kısımlarında bulunan yapıştırıcı kalıntıları mekanik olarak temizlenmiştir.

KONSERVASYON - METİN

Eserin belirli sayfalarında pH ölçümü yapılmış, 6.99-7.10 aralığında değerler tespit edilmiştir. Sayfalardaki eski onarım kâğıtlarından işlevini kaybetmiş olanlar mekanik olarak eserden uzaklaştırılmıştır. Sayfalardaki pamuklaşmayı gidermek, kâğıdın mukavemetini arttırmak ve mikroorganizma aktivasyonuna karşı varakların a ve b yüzlerine kurumata ile %70'lik etil alkol ve %2'lik metil selüloz karışımı uygulanmıştır. Ayrıca sayfa kenarları %2'lik metil selüloz ile sağlamlaştırılmıştır.

KONSERVASYON - METİN

Sayfa kenarlarındaki ve metin kısmındaki eksik kısımlar yeniden nemlendirilebilir Japon kâğıdı (remoistenable tissue - Japico 825517 ve RK00 kullanılarak hazırlanmıştır) ile tamamlanmıştır. Sırt ve kolon dikiş delikleri metil selüloz ile sağlamlaştırılmıştır.

KONSERVASYON – DİKİŞ & ŞİRAZE

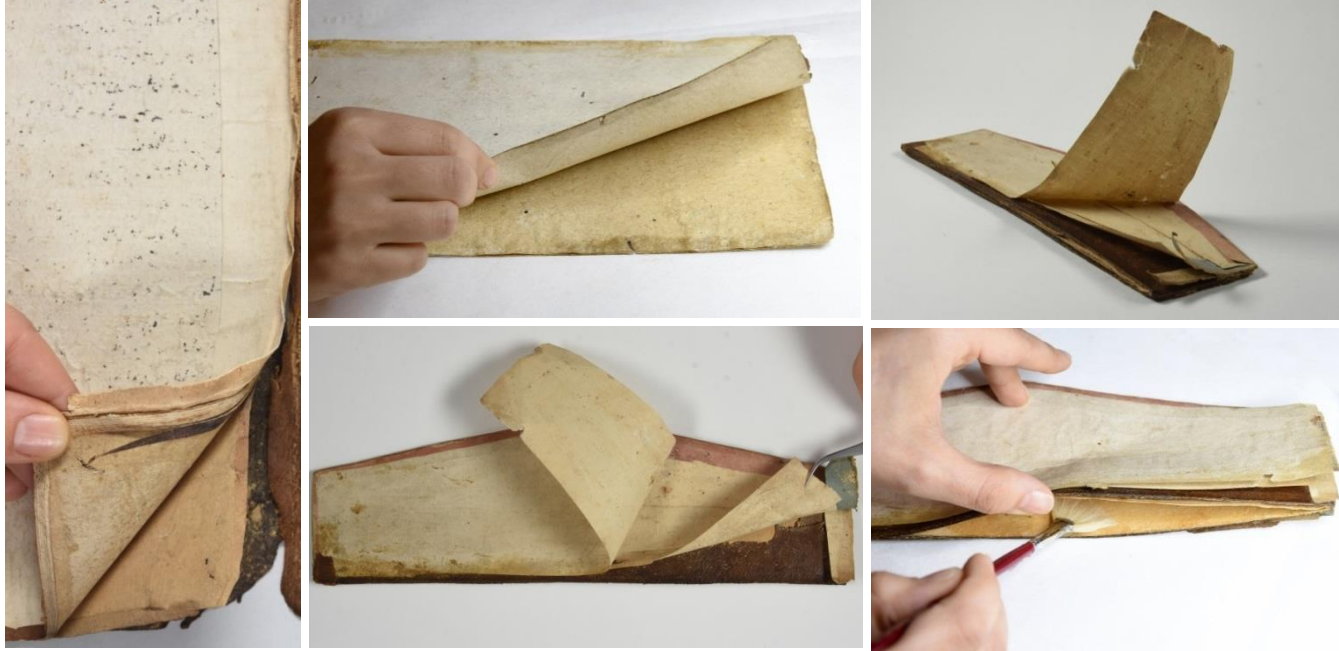
Konservasyonu tamamlanan varaklar eski forma düzenine getirilerek Fabriano yan kâğıtlar eklenmiş ve keten ip kullanılarak 2 duraklı zincir tekniği ile sırt dikişi yapılmıştır. Orijinal sırt tekstilinin eksik kısımları yeni tekstil ile tamamlanmıştır. Sırt tekstilinin eksik kısımları tamamlanırken kenarları şerit şeklinde uzun bırakılmıştır, bunlarda kapak ve metin bağlantısına sağlamak üzere kapakların içlerine yerleştirilmiştir. Kolon ve şiraze örgüleri mevcut olmayan esere, deri yastık ve keten ip ile kolon dikişi yapılmış; ardından ibrişim iplikler kullanılarak balıksırtı tekniğinde yeni şirazeler örülmüştür.

KONSERVASYON - CİLT

Cildin onarım olan sırt derisi mekanik olarak kapaklardan ayrılmıştır.

KONSERVASYON - CİLT

Cildin ve mıklebin birbirinden ayrılan murakka tabakaları hepa filtreli elektrik süpürgesi (konservak) ile temizlendikten sonra nişasta tutkalı ile yapıştırılıp sağlamlaştırılmıştır. Böcek galerileri metil selüloz ve selüloz tozundan hazırlanan macun ile doldurulmuştur.

KONSERVASYON - CİLT

Kahverengi dış cilt derisinin eksik kısımları orijinal rengine uygun olarak (metal kompleks anilin boya) renklendirilen deri ile tamamlanarak bütünlük sağlanmıştır. Kapak derisinin iç yüzeyine yapışık halde kalan çehargûşe cildin kâğıt kalıntıları mekanik olarak ayrılıp metil selüloz ile yerlerine yapıştırılmıştır. Çehargûşe cildin deri kısımlarındaki eksik alanlar ise akrilik boya ile renklendirilen kâğıt ile tamamlanarak sağlamlaştırılmıştır.

KONSERVASYON - CİLT

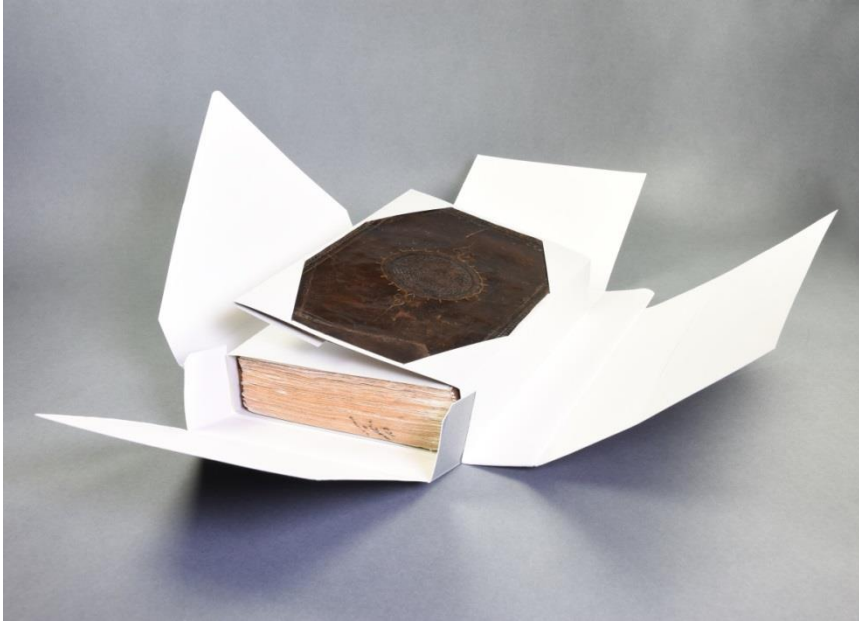
Sırt tekstilinin onarımı sırasında yeni tekstil bezinden etek ve baş kısımlarına eklenen tekstil şeritler murakka tabakasının arasına yerleştirilerek kapak ve metnin bağlantısı sağlanmıştır. Eski onarım olan sırt derisinin eksik kısımları, orijinal rengine uygun olarak (metal kompleks anilin boya) renklendirilen deri ile tamamlanarak nişasta tutkalı ile yapıştırılmıştır. Böylece eserin bütünlüğü korunmuş ve işlevini yitirmiş sırt derisinin tekrar korunması sağlanmıştır.

KONSERVASYON - CİLT

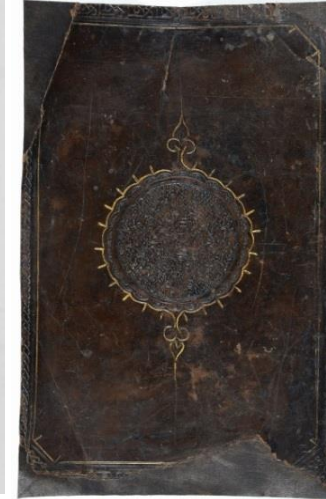
Önceki onarım olan sertap derisinin kalın olması ve metin kısmına yük bindirmesi nedeniyle yeni sertap derisi yapılmıştır. Önceki onarım uygulamasında olduğu gibi sertap derisi sertabın iç kısmına kıvrılarak tekstilin üst kısmına gelecek şekilde yapıştırılmıştır.

KONSERVASYON - CİLT

Eserin kapaklarının metin kısmından küçük olması ve üstten çıkarılan Memlûklü dönemi kahverengi dış deri kapağın da koruma altına alınması sebebiyle asitsiz müze kartonundan katlamalı kap yapılmıştır. Bu uygulama ile hem metin kısmının muhafaza edilmesi, hem de kahverengi deri kapağın yapıştırıcı kullanılmadan eser ile birlikte korunması amaçlanmıştır. Son olarak asitsiz müze kartonundan koruyucu zarf kutu yapılmıştır.

ÖNCESİ & SONRASI

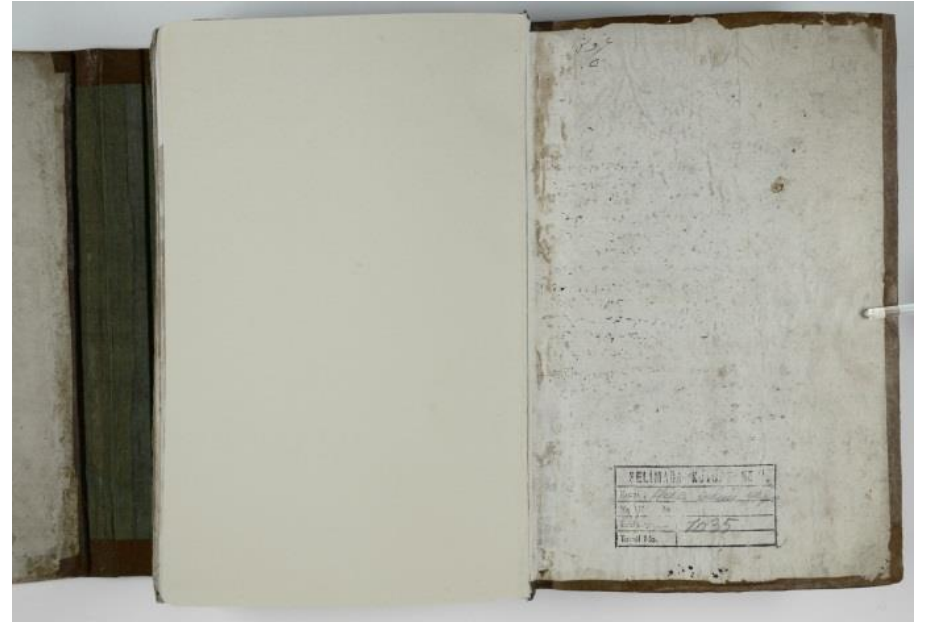
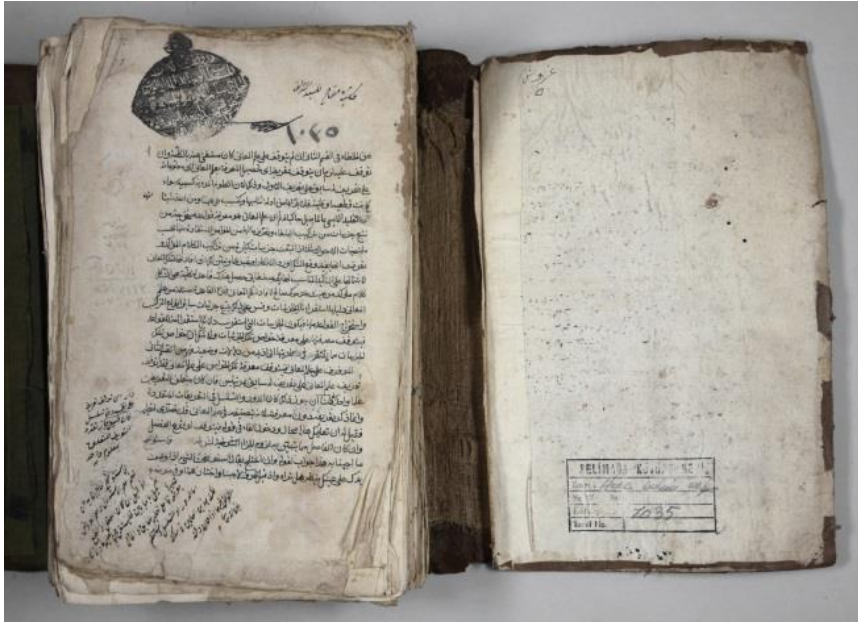
Ön kapak

ÖNCESİ & SONRASI

Arka kapak

ÖNCESİ & SONRASI

Ön kapak içi ve yan kâğıt

ÖNCESİ & SONRASI

1b - 2a

ÖNCESİ & SONRASI

Arka kapak içi ve sertap iç

ÖNCESİ & SONRASI

Baş

ÖNCESİ & SONRASI (etek)

Etek

ÖNCESİ & SONRASI

Baş ve etek şiraze

ÖNCESİ & SONRASI

Sertap

ÖNCESİ & SONRASI

Sirt